

VIRTUÁLNÍ KNIHOVNY V KOMUNITÁCH NAŠICH PŘEDSTAV: JE V BUDOUCNOSTI VEŘEJNÝCH SLUŽEB I KUS MINULOSTI?

Andrew Lass
Mount Holyoke College
South Hadley, USA
alass@ix.netcom.com

Jak jsme v minulém čísle slibili, přinášíme překlad projevu, který v původní, anglické verzi přednesl prof. Andrew Lass 6. července tohoto roku v Praze, v Zrcadlové kapli Klementina při příležitosti zahájení mezinárodní konference LIBER.

Dámy a pánové, vážení kolegové, drazí přátelé a vzácní hosté,

než začnu, dovoluji vám nejprve poděkovat za pozvání a ještě více za to, že jste mne požádali, abych se zde s Vámi podělil o některé své názory na téma vašeho letošního setkání. Vaše pozvání je pro mne velkou ctí. Jeden z ředitelů garantujících konferenci LIBER naznačil, že v úvodním projevu očekáváte praktické postřehy. Nejsem si jistý, jestli budu schopen tento požadavek splnit. U mnoha českých a slovenských knihovníků mám pověst člověka, který se stará o zajištění financí pro automatizaci knihoven nebo o otázky řízení lidských zdrojů, snad i jako člověka, který se pleče do místní legislativy a politiky. Jinými slovy pověst člověka, stojícího oběma nohama pevně na zemi. Moje pověst jakožto vědce a učitele není ani zdaleka taková. Ve světě, ve kterém trávím většinu svého času, byste mne mohli nejlépe přirovnat k dvěma matematikům z jedné anekdoty, kteří si sedli na trávě na nádvoří univerzity, aby tam poobědvali a povídali si. Z nebe se k nim snesl horkovzdušný balón se dvěma vzduchoplavci a přistál přímo před nimi. „Mohli byste nám laskavě říct, kde to jsme?“ zeptal se jeden z mužů v balónu. Profesoři se několik minut radili a potom řekli: „V koši horkovzdušného balónu“. Tazatel se obrátil na svého kolegu a poznamenal: „To jsou jistě matematici! To se pozná z toho, že se nad mojí otázkou důkladně zamysleli a dali mi naprosto přesnou odpověď, která je navíc naprosto k ničemu.“¹⁾ Uvažoval jsem o požadavku pana ře-

ditele a přesně podle citovaného anekdotického příkladu jsem dospěl k samozřejmému závěru, že totiž problém spočívá ve významu slova „praktický“. Praktický pro koho a za kolik? A nemám na mysli pouze finanční náklady. Ve své přednášce vám žádnou odpověď nenabídnu. Chtěl bych jen nabídnout několik myšlenek, místy zamotaných a roz-toulaných, a vyjádřit se ke knihovnám, historii a měnícím se základům společnosti, té reálné i společnosti v našich představách.

Když jsem psal tuto přednášku ve své kanceláři knihovny Mount Holyoke College v západní části státu Massachusetts, představil jsem si tuto Zrcadlovou kapli a sebe, jak v ní stojím, právě jako teď, před mořem tváří významných knihovnických pracovníků, kteří zasvětili celý svůj profesní život praktickému vztahu k nejposvátnější a nejstarší z moderních institucí, ke knihovně. Vzpomněl jsem si na příběh dvojice varhan, na obrazy a zrcadla, jež zdobí tuto místnost, na interiér vrcholného baroka. Jak příznačné. Zvuk hudby a tajemné světlo vyzařující z tohoto sálu mne provázely, když jsem v duchu vystupoval po schodech nahoru, do barokní knihovny nad námi, s jejími vzácnými knihami, aristotelovským tříděním věd, glóbusy země i nebeské báně a na zdi, samozřejmě, portrét císaře. Právě reformy tohoto císaře a reformy jeho matky otevřely jejich císařství cestu do osvícené, moderní doby. Po vyhoštění jezuitského řádu z této budovy se Klementinum (v roce 1777) stalo sídlem veřejné knihovny. A pak jsem si vzpomněl na všechny ty krabice napěchované knihami nezařazenými do regálů a vyskládané na vysoké hromady na půdě, kterou musely sdílet s holuby. A na vzácné knihy a rukopisy přikryté igelitem, aby na ně nepršelo děravou střechou. Tak velmi zanedbaný byl stav, který dostalo nové vedení knihovny do vinku po roce 1989. Ještě dnes mně srdce poskočí, když si vzpomenu na uplynulých deset let a nespočetné hodiny mnoha desítek nadšenců, kteří intenzivně pracovali, aby přivedli tuto i ostatní knihovny v České republice, Slovenské republice, v Polsku, Maďarsku a vlastně prakticky ve všech zemích bývalého Sovětského bloku do nového, digitálního věku. Tento herkulovský úkol znamenal, že se museli vypořádat s nesčíslnými

konkrétními úkoly, které vyžadovaly konkrétní řešení. Dnes jsou digitalizovány rukopisy, knihy jsou zakládány do regálů v novém depozitáři a technické služby stejně jako většina služeb pro veřejnost se poskytují „on-line“. To všechno a ještě víc bylo dosaženo s jen hubeným rozpočtem, omezeným počtem pracovníků a spoustou zakořeněných názorů na to, kde leží pravda.

To o zakořeněných pravdách je zvlášť důležité. Jejich výsledkem byly některé velice praktické názory, z nichž vzešla rozhodnutí, jejichž nešťastné důsledky bylo možné předvídat. Kéž by bylo možné se jim také vyhnout. Ale to se stává jen zřídka. Vezměte si například zbrusu novou, nádherně projektovanou a automatizovanou knihovnu města Bordeaux, která v hlavní části budovy nemá žádné toalety. A to nikoliv omylem, ale úmyslně. Jak mi vysvětlilo vedení, je to proto, aby se ochránily knihy před čtenáři, kteří mají ošklivý zvyk si knihy brát s sebou na WC a tam z nich vytrhávat listy. Mně taková logika uniká, ale budiž. Nebo knihovna massachusettské univerzity v Amherstu, nedaleko mého bydliště. Tamní mrakodrap, postavený v místech, kde se kdysi rozkládala kukuřičná pole, má 28 poschodí, šest výtahů, z nichž vždycky některý nefunguje, a má sloužit komunitě čítající 30 tisíc lidí. Vnořená atriová zahrada vedle mrakodrapu vytvářela takový vír, že zahradu bylo nutné uzavřít a skleněná okna podzemní čítárny musela být zesílena. Pak se tam také vyskytl problém s padajícími cihlami a celý komplex musel být obehnan drátěným plotem. V jistém okamžiku se situace vyhroutil natolik, že postgraduální studenti, mne nevyjímaje, museli nosit ochranné přilby. Nic z toho jistě nebylo úmyslné a už vůbec ne praktické, až na to, že výběr architekta ovlivnil politický protekcionismus na státní úrovni. Proto ta monumentalita. Podobný, i když čerstvější a větší, je případ nové národní francouzské knihovny. Protože média věnovala tomuto případu velkou pozornost a zvržený prach se na něm ještě ani neusadil, nebudu jej dále rozebírat.

Když jsem v duchu dál probíral jednu katastrofu za druhou, došel jsem nakonec až k vybombardované knihovně v Sarajevu. Není třeba zdůrazňovat, že tato hrůza měla také praktický důvod. Důvod zvrácený a stejně jako pálení knih na hranicích Třetí říše, také hrůzně reálný.

Určitě bychom si vzpomněli na mnoho dalších příkladů, z nichž jen některé by měly co do činění s fyzickou budovou nebo drolicími se rukopisy, rozpadávajícími se knihami či periodiky. Od akvizice po půjčování, od rozpočtu po legislativu, od organizační struktury po řízení lidských zdrojů existují spousty a spousty příkladů frustrujících následků dřívějších rozhodnutí. Některé jsou přímé, většinou jsou ale nepřímé. Dalo by se samozřejmě namítnout, že to není ani nic nového, ani něco, co bychom koncem konců neznali z jiných oblastí společenského života (např. zdravotnictví či vzdělávání). Stejně si ale myslím, že tento jev je v něčem nový a že paralely s jinými institucemi jsou ve vzrůstající míře něčím víc než jen pouhými paralelami. Vždyť s pronikáním nových technologií dochází u knihoven k nejradiálnějším změnám od vynálezu knih-

tisku a s tím, jak se ‚informace‘ stávají dominantní metaforou - pomalu nahrazující pojem ‚energie‘ - a zároveň i nejrychleji se rozvíjejícím průmyslovým odvětvím, začínají být všechny sektory závislé na databázích a tudíž i závislé vzájemně. Novátory v oblasti zpracování informací jsou jiné instituce než knihovny a nabízejí zaměstnání těm, kteří byli kdysi knihovníky a nyní jsou „zprostředkovateli informací“. Knihovny, jak jsme je znávali, jsou dnes vlastně pod dvojitým tlakem: musí přijmout nové technologie, aby mohly lépe plnit svůj tradiční mandát, a musí zachovat důvěryhodnost, nebo lépe, nově objevit své místo pod sluncem.

Moje argumentace v tomto bodě se jistě nebude nijak lišit od argumentů jiných lidí: že totiž organizace vždy byly a vždy budou mít plno praktických problémů pramenících z předchozích praktických řešení, že před knihovnami stojí vážné problémy i bezprecedentní příležitosti a že vtip je vlastně v tom, abychom se rozhodli, kterou z mnoha funkcí organizace vybereme jako primární platformu, aby nám pomohla při volbě nových řešení a jejich realizaci. Jinými slovy, nejde o vyřešení všech problémů a už vůbec ne okamžitě a jednou provždy. Jedná se spíše o to, vybrat jednu jedinou oblast, v níž se budeme prioritně snažit o dosažení dokonalosti, a kolem ní pak budovat systém tak, aby v okamžiku, když se objeví nějaký problém nebo dojde k posunu cíle, byl celý organismus natolik flexibilní, že se bude moci s těmito změnami vyrovnat. Zpětná vazba se prakticky musí stát podpůrným sloupem architektury našich institucí. A co by tou jedinou prioritní oblastí mělo být? Uhodli jste: samozřejmě uživatel! Vzpomeňte si na problémy, o kterých jsme se zde zmínili. Je možné, že v některých případech byl uživatel u kořene zmíněných problémů, ale ve všech to byl uživatel, který tím nejvíce trpěl. Anebo, řečeno zcela bez obalu, právě z perspektivy těch, kterým máme sloužit, můžeme nejlépe sledovat, jak se praktická opatření - ať naše nebo někoho jiného - často stávají tragickými chybami. A budeme-li uživatelským službám místo planých řečí věnovat skutečnou péči, pak se nám budou jevit dramatické společenské změny a příliv nových technologií jako prakticky víc smysluplné. Podle mého názoru není možné chtít obojí: není možné stavět ochranu fondu a přístup k fondu (*preservation and access*) jako sobě rovné priority pod jedním organizačním zastřešením bez nebezpečí organizační krátkozrakosti. Máte jen jedinou alternativu: pokračovat v narušování klášterních tradic, kde ochrana fondů rozhodovala o přístupu k nim, místo aby přístup k fondům rozhodoval o jeho ochraně. Uvědomuji si, že vám neříkám nic nového. Já ale také nejsem profesionální knihovník, ale jako učitel i vědec jsem profesionální uživatel knihoven. A není to v tom, že bych neslyšel slovo „uživatel“ dosti často, nebo že bych nebyl svědkem mimořádného úsilí o zlepšení služeb veřejnosti. O to se nepochybně snaží všechny knihovny, které jsem velmi dobře poznal u nás doma, ale i v západní, východní a střední Evropě. Tady jsem se nicméně rozhodl vystupovat jako *advocatus diaboli* a požádat vás, abyste se zamysleli nad tím, je-li váš stávající posuv vsutku strukturální, jest-

li organizace, její vedení a organizace práce jsou primárně podřízeny dosažení tohoto cíle. Nejsem si jistý, že tomu tak až na výjimky opravdu je.

Dnes je již jasné, že budoucnost knihoven leží více než kdykoliv dříve v rukou uživatelů, i když tím nemyslíme ani posluhování nebo hýčkáni. Je samozřejmé, že dobrá schopnost reakce není pouze funkcí responzibilního organismu. Závisí do značné míry i na našich schopnostech anticipace budoucích trendů. Jinými slovy, jestliže nalezení pravého místa pod novým sluncem bude vyžadovat uživatelsky zaměřenou organizaci, potom se musí jednou z jejích hlavních funkcí stát vytvoření představy o jejím budoucím uživateli. Takový úkol není nepodobný situaci, kterou musím řešit ve svém zaměstnání jako profesor antropologie. Považuji se za pedagoga, který se snaží vyhnout dvěma profesionálním stereotypům: nebýt ani pasivní poskytovatel vědomostí „na požádání“, ani agresivní učitel, který předpokládá, že to, co chce sdělit, je *a priori* relevantní - a když mně někdo nechápe nebo ho nudím, tak je to jeho problém. Chtěl bych věřit, že coby jakýsi poskytovatel služeb mám za úkol předávat vědomosti a dokonce i být nápomocen při utváření intelektuálních potřeb, ale tvrdě jsem se poučil v tom, že pokud nebudu sledovat, kdo jsou moji studenti či, jak říkáme ve Spojených státech, „odkud vycházejí“, zklamání v obojí roli a upřímně řečeno budu svou práci nenávidět.

Umíme si vlastně představit informační společnost a její potřeby? Jaký bude příští uživatel knihovny? Hodně se toho napsalo na téma informačního věku, kybernetické kultury a virtuální reality, o virtuálních a digitálních knihovnách, hodně přemýšlení i peněz bylo investováno do přípravy na takovou budoucnost. Jsme ale schopni si představit budoucí představivost? Neboť knihovny, stejně jako muzea, nejsou konec konců jen sbírkami předmětů. A jejich obsah přesahuje rámec toho, co je tak příhodně skryto pod oním sterilizujícím slovem ‚informace‘. Já si raději knihovny představuji tak, že obsahují mnohovrstevná heterogenní vyprávění smysluplného obsahu nebo, snad lépe, představ. Jsou to texty, které lze, za předpokladu, že člověk má správný klíč, otevřít a vstoupit do nich. Dostává se mu tak jedinečné příležitosti vytvořit si v představách svět a podílet se na významu, který tam byl uložen. Na jiném místě, jinými lidmi. Matematická rovnice, filozofická polemika, politický traktát, historická analýza, báseň nebo krásný román, to vše jsou narativní díla, jež mají nekonečnou schopnost spojit autory s jejich čtenáři do časových, imaginárních společenství přesahujících hranice, které v reálném světě jsou často nepřekročitelné. A tak si kladu otázku, jaký bude vklad budoucího uživatele do tohoto aktu vytváření představ? Je to možná poněkud zvláštní otázka, která s největší pravděpodobností zůstane nezodpovězena. Dovolte, abych se pokusil vysvětlit, co myslím tímto neobratným výrazem a proč se domnívám, že je důležitý. Budu čerpat z minulosti, abych mohl ukázat na přítomnost a potom na budoucnost, kterou si ani já sám neumím představit.

Společenské dějiny výroby, rozšiřování, uchovávání a přístupu k vědomostem - velmi impozantní projekt, který by, kromě jiných institucí, musel popsat i podíl knihoven - by nezbytně musely odhalit úzkou korelaci mezi organizací vědomostí a mocí na straně jedné a strukturou organizací a technologiemi vědomostí na straně druhé. Nenapadá mě žádný lepší příklad než ten, který tak mistrně popsal Umberto Eco v knize „Jméno růže“. Výsoce hierarchická organizovanost mnišského řádu, v níž vědomosti byly nerovnoměrně rozděleny, se zde přímo odrážela v produkci a reprodukci vědomostí, v jeho *scriptoria* a v knihovně samotné. Známy svět měl jednoduchou strukturu, ohraničenou přístupovými strukturami. Těm, kteří neovládali *lingua franca* - ať už latinu, řečtinu nebo církevní slovanštinu - byl svět, který znali, zprostředkovan pouze známými lidmi. Byl to svět s pevně stanoveným prostorovým a dokonce i časovým horizontem, který by se nám dnes jevil jako exotický. Byl to svět, v němž komunikace - ať přímá nebo nepřímá - vždy probíhala tváří v tvář. Stejně bylo i toto společenství, s vágními hranicemi, spoustou pomluv a kouzelných příběhů, do kterého člověk patřil a ze kterého čerpal jistou identitu. Pro těch několik málo, kteří uměli číst a psát, se tento svět protínal s jiným světem zprostředkovaným textem. Klášterní učenec či člen církevního řádu pracovali v dalším společenství vědomostí, sdíleném všemi potenciálně jim podobnými, kteří přepisovali a studovali stejné texty. Ačkoliv tento svět vzdělavců byl v jistém slova smyslu mezinárodní, byl také hierarchický: konec konců existovaly i texty zakázané. Vědomosti nebyly všechny rovnoměrně rozděleny ani mezi onu hrstku privilegovaných, kteří uměli číst a psát. A i když můžeme hovořit o společenství víry a vědomostí, jež transcendovalo komunikaci tváří v tvář, tomuto společenství chybělo to základní, co by z něj udělalo skutečné společenství v definovaném prostoru a v přítomném čase. To, co politolog Benedikt Anderson nazval představované společenství národa, *the imagined community of nationness*, se objevilo až později, poté, co vynález knihtisku umožnil mechanickou reprodukci myšlenek a díky používání místního jazyka se tiskařství stalo ziskovým podnikáním.²⁾ Umět číst a psát znamenalo schopnost číst a psát v místním jazyce a vzhledem ke zlepšující se dopravě a tím i prostorovému rozšíření přítomného času to znamenalo, že neustále rostl počet lidí, jež četli tytéž zprávy - knihy prstonárodních pohádek a básní byly brzy nahrazeny novinami - ve stejně době. Takové sdílení stejného přítomného času napříč prostorové vzdálenosti pomáhalo konsolidovat jeden národ v rámci jasně ohraničeného prostoru, tedy země jako územního celku. Stejně jako tištěné „denní zprávy“ pomáhaly konstituovat jednotné politické společenství jako společenství národní a geograficky ohraničené, tak také krásná umění - a jmenovitě malířství, literatura, poezie, drama a hudba - pomáhala konstituovat to, co oslavovala a *de facto* i ztělesňovala: ducha národa. Při vši úctě k zázrakům evropské vědy a kultury 19. století se domnívám, že je jen spravedlivé konstatovat, že moderní národní stát ve své evropské verzi předpokládal určitou historickou anomálii,

jež byla bohužel zpodstatněna jako jediná možná a přirozená alternativa předchozímu řádu feudálnímu: že totiž národ je definován pokrevně i jazykem, že pouze ti, kdo splňují tento předpoklad, jsou pravými dědici geografického prostoru, který se má nazývat domovem, neboť oni si činí nároky na společnou kulturu, společnou historii a dokonce i náboženství. A potom jsou ti ostatní, cizinci, na druhé straně hranic, nebo, v ještě horším případě, v našem středu. Tento model dosáhl svého vrcholu v 19. století. Dvacáté století se pak věnovalo tomu, že zinscenovalo sérii lidských jatek, věnovaných propracování této arogantní myšlenky. A mějte na paměti, že zbývá jen několik měsíců do konce století, které vedlo od masakru bitvy u Verdunu až po hromadné hroby v polích Kosova! Takový byl svět, ve kterém muzea i knihovny přicházely do věku dospělosti. Ti z nás, kteří se zajímáme o dějiny těchto institucí, teď můžeme snadno vidět, jak hluboce byly - a do značné míry neustále jsou - zakořeněny v diskurzivní praxi, jež spoluvytvářela tuto představu společenství národního státu. Ústřední knihovny se ve vzrůstající míře stávaly depozitáři národního pokladu, tištěných vědomostí, které jsou z větší části nebo dokonce výlučně místní (čímž se míní ‚národní‘) provenience a dostávají se tak do pozice symbolického shromažďovatele a reprezentanta jakési kulturní homogennosti. Jak jsme ale již podotkli, jsou tytéž knihovny, i přes onu ideu jednoty, svojí metodologií i sbírkami komplexem heterogeností, obsahující předměty a představy z celého světa a navíc v mnoha jazycích.

Obdobně jsou svojí příslušností k národu, onomu reálnému nebo představovanému společenství, ke kterému přináležejí, definováni i uživatelé knihoven. Právě v rámci této identity se také vytvářejí a uspokojují představy uživatelů. Takové představy jednotlivce obklopeného světem definovaným dimenzemi národa, ve kterém se všeobecně vzdělání chápe jako pokus o velkovýrobu společenství více méně zaměnitelných zaměstnanců národního státu, jsou vymezeny horizontem smyslu, který zahrnuje uživatelskou vlastní Já a Svět ve sledu soustředěných kruhů, jež zdánlivě logicky překrývají, ba dokonce sjednocují jeho životopisnou identitu s místem zvaným domov, které má prostorovou a časovou nadstavbu a sjednocující kulturní a dějinnou hloubku a z něhož pak vesmír vědění a systém referenčních bodů světa dává smysl. A právě v tomto kontextu velice záleží na jasném odlišení autochtonního od toho, co je svým původem a vlivem definováno jako cizí a kde je, podle mého názoru, udržování těchto rozdílů - a to jak jejich pamatování, tak i jejich zapomínání - součástí diskurzu o národní identitě. Neznamená to, že by takový čtenář četl pouze díla lokální provenience. Naopak, jednotící diskuse o národní identitě (jež se například projevuje v nikdy neutuchajícím zájmu o koncepci národního charakteru) jen skrývá onu prostou skutečnost, že to, co je čteno, je svým původem heterogenní nebo, lépe řečeno, mezinárodní. A stejně jako v případě knihoven je to heterogenost spletitá: od místa původu přes žánry až po interpretační pravidla. Otázka je, do jaké

míry je tento konglomerát zdrojů a vlivů uznán či dokonce oslavován a do jaké míry je naopak absorbován a domestikován. Z tohoto vztahu mezi realitou představovaného společenství národa, tedy praxe používané při produkci a reprodukci homogenního pocitu společenství na straně jedné a neoddiskutovatelným faktem, že většina složek takové praxe je svým původem i vztahy vlastně heterogenní na straně druhé, vzniká zásadní napětí charakterizující evropskou identitu už několik set let. A my jsme dnes svědky postupné transformace tohoto napětí.

Ve své ideální podobě - podobě stále ještě převládající - je komplex heterogeností zahrnut do jednotícího rozpětí národní identity. Hegemonický rámec národní identity poskytuje, jak jsme se o tom již zmínili, smyslový horizont, výkladová pravidla, pomocí nichž lze onu heterogenní „jinakost“ uchopit. Jinými slovy řečeno, ačkoliv bude čtenář (aniž by si toho byl třeba vědom) číst materiály, jež nejsou svým původem národní, budou jeho stanovisko, normy čtení, stejně jako jeho identita, národně definovány. K tomu klasickému modelu přidejte skutečnost, že většina „zahraničních“ zdrojů se čte v překladu, že většina uživatelů si kupuje nebo vypůjčuje knihy domů a že knihovny jsou budovy, které předpokládají přítomnost uživatele v otevírací době, a dostanete celkem přesný obraz situace, která je důvěrně známa nám všem.

Není mi známo, jestli Poláci považují Josefa Conrada za polského autora a Rusové Vladimíra Nabokova za ruského spisovatele, a za svoji nevědomost se omlouvám. Ve Spojených státech jsou oba tyto autoři nicméně uváděni jako součást moderní anglické literatury. U Franze Kafky, který se stal významným zdrojem příjmů pražského turistického průmyslu, si vzpomínám na značnou frustraci: lze jej zařadit do středoškolských osnov české literatury? Problém je v tom, že psal německy, v zaměstnání u úrazové pojišťovny mluvil česky a byl příslušníkem židovské komunity. Kam s ním?

Doufám také, že za stejně podivně začneme považovat druhy evidentní spojení vědy a techniky - a dokonce i flóry a fauny - s národem a národní identitou. Dojde-li k tomu, pak pouze proto, že se mění všechny základní členy rovnice, a to jak v samotné praxi, tak i sémantickým obsahem. Vezměte čápa v české literatuře a zvláště v české lidové ikonografii konce 19. a začátku 20. století. V nich čáp zaujímá významné místo jako místní a nikoliv jako cizí druh. Srovnajte to se starostmi českých ornitologů z doby méně vzdálené. Ti sledovali čápa na jeho dlouhé cestě z hnízdiště v Čechách až do Afriky a zpět v oblíbeném týdenním rozhlasovém pořadu. Tak nevím, jsou čápi čeští ptáci? Čápata se konec konců rodí někde v českém lese a když byl jeden ze sledovaných čápů náhodně zastřelen ve Francii, tak to v jednu chvíli vypadalo na mezinárodní konflikt. Vzpomínám si, jak jsem před několika lety stál pod širým nebem na horním konci etnografického muzea ve Stockholmu, slavného Scansenu postaveného v roce 1890, kde mají malou zoologickou zahradu se švédskými zvířecími druhy. Dost dobře jsem nechápal, co tím myslí. Sova švédská? Zeptal se jí někdo? Konec konců ale taky existu-

je Národní technické muzeum v Praze a vynikající Německé muzeum vědy v Mnichově. Není mně jasné, jestli tyto památníky pokroku jsou národní pouze podle jména, coby organizace s budovami v centru, anebo jsou-li národní svým obsahem. V takovém případě bych se ale velice rád dověděl, podle jakých kritérií vybírali exponáty. Odvážil bych se hádat, že i ta, stejně jako samotný pojem národa, se v průběhu let měnila.

Víme také, že Newton byl Angličan a že jeho zákony pohybu nebeských těles jsou součástí historie anglické vědy. Máme tendenci zapomínat, že Newton, hluboce věřící muž, se domníval, že nedělá nic víc, než že objevuje zákony, jež jsou *de facto* božské, protože Bůh je, konec konců, matematik. Ještě důležitější je, že při své práci Newton vycházel z předchozích výzkumů jiných badatelů, hlavně pak z měření prováděných Johannesem Keplerem a Tycho de Brahem v Praze. Když chvíli zapomeneme na to, že ani jeden z těchto pánů nebyl Čech, nemohla by se jejich měření považovat za „česká“? Chci říci, cožpak nejsou Newtonovy zákony do jisté míry i české? Je to možná směšná představa, ale my Američané hrajeme Dvořákovu Novosvětskou, jako by byla naše, americká. Vždyť její skladatel žil ve Spojených státech, skladba naší zemi zmiňuje a obsahuje i hudební odkazy na naši zemi a její kulturu. Nám to zní naprosto rozumně a co se týče skladatelovy národnosti, to je věc jistě zajímavá, ale přece jen druhotná. Pro české uši je v takovém nároku náznak rouhání, ne-li krádeže. A tak dále. Chtěl jsem říci prostě toto: i přes složitý původ předmětů a jejich skladby máme tendenci je klasifikovat buď jako národní a tudíž „naše“, nebo jako cizí. Co je ale ještě důležitější, je to, že bez ohledu na to, jak je klasifikujeme a jak si uvědomujeme či neuvědomujeme jejich heterogenost, vnímáme je a čteme je prostřednictvím sjednocující představy, která je konstituována národnostně a kterou přijímáme za vlastní.

Co na nás tedy budoucnost chystá? Jak se změní naši čtenáři? Budou natolik jiní, jak jiné budou instituce, které nazýváme knihovnami, a jejich představy budou odrážet jejich hybridní identity, v nichž představy o společenství národa budou soutěžit, již změněné, s jinými společenstvími specializovaného diskurzu, které jsou transnárodní a jen v některých případech prostorově vázané a vždy existující v prožívané přítomnosti. Proces změny byl odstartován před 2. světovou válkou, když se v domácnostech objevil radiový přijímač. Skutečný průlom nastal ale teprve s proliferací dalších technologií populárních médií, neustále mobilnějších a dostupnějších, nabízejících hned několik kanálů simultánních přístupů k různým světům, způsobům zábavy, žánrům a zprávám. S globalizací hospodářství a dramatickým nárůstem mobility - od migrace pracovních sil a násilné emigrace, přes turistiku, až po novou elitu s vpravdě globálním životním stylem - si nemůžeme neuvědomit radikální zlom, deterritorializaci kultury, naší identity a vytváření nových představ, postmoderní subjektivity. Billboardové obrazy lepšího života někde jinde jsou nyní konfrontovány s proliferací zahraničního zboží, vyráběného v místních továrnách, zatímco místní cestují

do vzdálených míst, aby zjistili, že v kmenové vesnici jsou i jiní návštěvníci vybírající si svou elektronickou poštu nebo že za billboardovými lákadly se skrývá ošklivá pravda chudoby a hladomoru. Člověk nemusí chodit do kina, když chce vidět film, ba dokonce ani žít doma, aby se účastnil tamního života. Diasporická zkušenost přestává být výjimkou a stává se pravidlem. Já jsem se narodil brzy po válce v městě New York rodičům z druhé generace přistěhovalců. Vyrůstal jsem ale v Praze, kde se mí američtí rodiče coby novináři snažili, seč jim síly stačily, vytvořit - jakýs takýs - americký domov. V 70. letech jsem se odstěhoval zpátky domů - tak jsem si to alespoň představoval, i když jsem si na něj vůbec nevzpomínal - a strávil dalších 20 let šťastný, že už nejsem cizinec, ačkoliv mnohé z toho, co mne obklopovalo, bylo pro mne vlastně nové. Ale přistěhovalc jsem nebyl, nebo snad ano? V duchu jsem nicméně proléval hojné slzy nostalgie po Praze, kde jsem vyrůstal, i když jen jako nikam nepatřící cizinec v cizí zemi. Teď žiji a pracuji nedaleko od místa, kde jsem se narodil, ale skoro každý den trávím čas s přáteli a kolegy v Praze a dalších místech, kde jsem až po uši ponořen do knihovnických projektů a *de facto* žiji virtuálním životem na telefonu, faxu, e-mailu a na webu. Všimněte si prosím několika posunů ve dvou fázích mého životního příběhu: kde jsem byl dříve výjimkou, jsem teď jedním z mnoha ostatních lidí žijících svůj částečně deterritorializovaný život, a kde dříve byl pocit prázdna z nostalgie, je teď plnost a frustrace obyčejného života. Nejdůležitější ale je, že život už není „někde jinde“. Jinde jsem namísto toho já. To vám může připravit i velice deprimující zážitek. Více toho vím o tom, co se děje „právě teď“ v knihovně vzdálené 3000 mil, než o změnách na druhém konci ulice, kde sedím. Jsem plně vytižen v místě, kde žiji, ale nepobývám, a nepříjemně jsem šokován tam, kde pobývám, ale nežiji. Loni jsem jel jednou nakupovat do tržnice, ale zjistil jsem, že celou tu oblast přestavěli. Byl jsem dezorientován, protože jsem nepoznával, kde vlastně jsem, a brzy potom jsem propadl depresi. Byl jsem, jinými slovy, konfrontován s posunem ve svém vnímání vlastního Já, protože v mém případě k tomu došlo uprostřed života. V důsledku toho se teď svědomitěji snažím udržovat určitou rovnováhu a vědomě se snažím vytvářet si pocit příslušnosti k místu, jež se širokým obloukem vyhýbá virtuálnosti. To bylo moje vlastní setkání s mocí nových elektronických technologií a technologií globální migrace, jejich účinku „na funkci představ jako konstitutivního prvku moderní subjektivity“.³⁾

Sociální antropolog Arjun Appadurai ve své pronikavé analýze tohoto postmoderního stavu hovoří o dalším faktoru, dramaticky vychylujícím onen stav samozřejmosti, který spojujeme se sjednocujícím pocitem národní identity, a to směrem k tomu, co tento pocit zakrývá, totiž oně skryté heterogenosti. Jako by chtěly uvolnit její osvobozující moc, nové mediální technologie otevírají nové možnosti, využívané rozličnými, často diasporickými a obvykle minoritními společenstvími pro vytvoření a udržení vlastní identity tím, že jí dají podobu a hlas. Vytvořením distribučních hudebních CD a videí, zakládáním elektro-

nických vydavatelství a v poslední době vytvořením domovských stránek dávají mnohem více subjektům moc podílet se na světě, být slyšen, a ať se nám to zdá dobré nebo ne, vyjádřit svůj názor. „Jednoho dne budou poezii dělat všichni“! Je možné, že toto známé heslo surrealistů se opravdu uskuteční, ale, bohužel, až příliš dokonale. Vedle CD produkovaných mongolskými hrdelními zpěváky Tuva či dokumentárního filmu natočeného členy jihoamerického kmene Kayapo o tom, jak na ně „čumí“ turisté, máme domovskou stránku nacistické strany Árijské rasy nebo stránku s podrobnými instrukcemi pro výrobu bomb. Nicméně jedna věc je jistá: nové technologie přinášejí také nový druh síly.

Zjistíme, že místo ve více méně pasivně konstituovaných, představovaných společenstvích národa se budeme stále častěji nalézat, žít a tvořit své představy v daleko aktivněji konstituovaném globálním etnoprostoru (*global ethnoscapes*), abych se vyjádřil termínem, který razí Arjun Appadurai. V tom novém prostoru jsou s konečnou platností od sebe odpojeny lokalizace identity a prostor, kde člověk žije, jazyk, kterým mluví, a rodová linie, k níž se hlásí, kultura, v níž působí, a její požadavky na smysl autentičnosti. Bohužel, příliš mnoho pochybné reklamy kolem pojmů kybernetické kultury či virtuality je posunulo do jakési pomyslné domény života, jež zní jako science fiction, ve které se budoucí generace jaksí ztratí, aby se odtud již nikdy nevrátily. Podobně jako rozšiřování digitálních technologií úspěšně podporuje mýtus o vymizení tištěné knihy. My ale víme své. Fotografie nenahradila malířství a film nevytláčil divadlo, rozhlas nenahradil časopisy a televize nezničila kino atd. Tištěné knihy zůstávají tou nejlepší technologií, kterou máme k dispozici: brožované knihy jsou laciné, přenosné, nepotřebují baterie k provozu ani složité pokyny pro obrácení stránek. Můžeme je dát někomu jinému nebo vyhodit do odpadu k recyklaci. Co se ale změnilo a bude se dál měnit rychlostí dříve nevídanou, jsou základy sociální soudržnosti, zkušenost společenství, sociálního Já a pocitu identity. Mnohačetné technologie nám nabízejí nejenom mnohačetné volby s paralelním obsahem, ale také rozdílný sociální prostor spotřeby - od soukromého sledování tenisového turnaje v televizi nebo ještě soukromějších toulek imaginativním prostorem tištěné knihy přes divadlo, koncert nebo promenády na návsi s osobními setkáními, až po úmornou anonymitu letišť, kde si můžeme vyzvednout elektronickou poštu, pokračovat v diskusi s virtuálním debatním kroužkem na Internetu nebo, mohl-li vám něco navrhnout, vzít si něco na čtení z místní knihovny vzdálené 3000 mil. Naše identity již nebudou převážně soustředné či zasazené v prostoru. Namísto toho budou rozptýlené, v nejlepším případě se budou překrývat, a pohromadě je bude držet čas a naše intence. Ať tak či onak, naše identity budou i nadále prožívané jako dříve, někdy napadané, ale vždy skutečné a proto naše. V tom není vůbec nic virtuálního.

Rychlejší a snadnější cestování spolu se vzrůstajícím počtem přesunujících se lidí jednoduše znamená, že které-

koliv místo se může stát potenciálním hostitelem více a více heterogenních skupin jednotlivců, jejichž identity se budou překrývat a budou mít různé požadavky na život ,tady‘ a ,tam‘. Změny v ochraně a rozšiřování informací znamenají, že přístup k informacím nebo k informacím o obsahu a přístupu k němu (což je stejně tak důležité) budou ve vzrůstající míře odpoutány od fyzické přítomnosti. Všichni víme, že knihovny budou i nadále existovat jako budovy s fyzicky přítomnými dokumenty. Změna bude v tom, že jejich okénka pro ,vstupy‘ a ,výstupy‘ se přemění na chapadla a propojené sítě, pokrývající celý svět. Co se týče uživatelů, budou mezi nimi tací, kteří do budovy fyzicky vstoupí, ale mnohem více bude takových, kteří se prostě jen „připojí“. Tyto uživatele patrně nikdy ani nevidíte, ačkoliv někteří z nich mohou být ,odtud‘, i když vaše služby využívají ,odamtud‘. A budou také tací, kteří budou ,tady‘, ačkoliv pocházejí ,odamtud‘. Ať jsou ale kdekoliv, nejžádanějším místem knihovny bude dílem reálná, dílem virtuální - referenční služba. Už se běžně hovoří o potřebách knihoven a novém typu jejich pracovníků, tzv. informačních „brokerech“, kteří mají být připraveni vyhovět takovému úkolu: posloužit takto nově profilovaným čtenářům, pomáhat jim nalézat cestu stále složitějším informačním Babylónem. Může se nám podařit ,být o krok vpřed‘? Přijde na to. Myslím si a doufám, že uživatel i v budoucnosti ocení vaši radu. Studenti naší univerzity mají neustále rozmanitější potřeby a doposud neznámé způsoby, jak situovat svoji identitu a interpretovat dříve známý svět. Sedí v pokoji na kolejkách - místo v knihovně - a píšou závěrečné práce, ve kterých citují zdroje nalezené na webu. Knihovníci se stále více podílejí na výuce, pomáhají učit naše studenty, že mají využívat kvalitní databáze dostupné prostřednictvím domovské stránky naší knihovny a, ač je to paradoxní, učí je používat tradiční materiály, které jsou jim dostupné v budově naší překrásné knihovny na opačné straně travnatého nádvoří. Ale i náš uživatel pokročil o krok vpřed. Může vědět přesněji, rychleji a z větší dálky, co je ve vaší knihovně k dispozici. Již jsme si zvykli na skutečnost, že výpůjční pult není první ale poslední, kdo se doví, co se půjčilo. Uživatel toho také může vědět víc o tom, které databáze jsou k dispozici a jak se nejlépe využívají. Co platí o našich profesorech a vědeckých pracovnících - kteří spolupracují na akviziční politice knihovny - by také mělo platit pro studenty a vlastně pro všechny uživatele včetně samotných knihovníků: možnost všech lidí být student i učitel se nejenom zvýšila, ale ona se i transformovala. I stane se. Zde žádný velký problém asi nevězí. Skutečný problém je, jestli ovládneme základní dovednosti. Umíme vůbec ještě číst a psát? Slyšíme, co říkají ostatní? Vidíme to, na co se díváme? Umíme mluvit a poslouchá nás někdo? Záleží na tom někomu?

Nový svět není vůbec smělý. V mnoha směrech osvobozuje, ale ve více směrech je v sázce víc než kdykoliv dříve. Nové technologie nám umožňují, abychom existovali ve smyslu, jak jsme si to snad představovali, ale nikdy předtím nezkusili. Budeme spolu vycházet, nebo bude nová hetero-

gennost přilévat olej do ohně netolerance? V současné době to moc dobře nevypadá, vidíte? Pevně věřím, a říkám to se vši rozhodností, že nové knihovny a noví knihovníci mohou v této transformaci hrát vedoucí a pozitivní roli. Za jedné podmínky: že i oni budou schopni spolu vyjít.

Před několika týdny jsem šel na procházku do parku Struhy. Právě jsem dopsal tuto přednášku v části Prahy, kde jsem vyrůstal a pod dohledem chůvy si hrával, co srdce ráčilo. Ten park, ačkoliv byl pořád stejně krásný, byl teď menší, než jsem ho v duchu vídal očima plnými nostalgie po celá ta léta nepřítomnosti. Jsem větší a starší a chodím pomaleji, i stromy a keře jsou starší. Řekl bych, že by potřebovaly prořezat. Náhle jsem ucítil silnou vůni květů. Vrátil jsem se do minulosti. Jako Proustovy *madeleines* i mne ta vůně vrátila zpět do prožitého světa, po dramatický okamžik se vzpomínaná minulost vynořila jako součást mé identity splynulé s místem, ze kterého kdysi vzešla. Ten malý Američan v dětské kombinéze, stavějící přehradu v blátě potoka Struhy, představující si jiné, dospělé světy. Dnes už vím, že to tak voní akát. Další den mně telefonovala knihovnice z Národní knihovny v Praze. Chtěla mi předat e-mailovou zprávu od ředitelky knihovny naší univerzity na západě státu Massa-

chusetts. „Řekněte Andymu“, psala, „že mu rozkvetly denivky“. Pěstuji různé druhy lilí i růží. Ty také silně voní. Na své domovské stránce vidím zdálky svoje lilie. Nemohu se jich však ani dotknout či se o ně postarat, natož k nim přivonět. Teď už musím jet domů. Děkuji Vám, že jste mě pozvali a přeji Vám hodně zdaru. Konec konců i já jsem jedním z vašich budoucích uživatelů.

Na Marně, Praha, 21. června, 1999

Autorizovaný překlad: Ota Brídl

Poznámky:

- 1) Za tuto anekdotu vděčím profesoru Bukovskému, matematikovi a bývalému rektorovi UPJŠ, Košice.
- 2) Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso Press, 1983
- 3) Arjun Appadurai, *Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology* In: *Recapturing Anthropology*, Richard Fox (ed.), SAR Press, 1991

